

Divan Şiirinde Arapçanın Anlamsal Değeri

Tahir ARAZ¹

Atıf/©: Araz, Tahir, Divan Şiirinde Arapçanın Anlamsal Değeri, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi 2020/5 (1), 60-81.

Öz

Muhtelif kùltürler arasında tekâmùl eden ve “*Divan Edebiyatı*” olarak tanımlanan Osmanlı Edebiyatı, Türklerin İslam kùltüründen etkilenmeleri sonucu oluşturdukları geniş yelpazeli bir edebiyat olup bazı kaynaklarda “*Eski Türk Edebiyatı*” ve “*Klasik Türk Edebiyatı*” şeklinde de geçmektedir. Ancak belli ilkeler çevresinde gelişen bu edebiyat, şairlerin şiirlerini “*Divan*” denilen yazma kitaplarda toplamalarından dolayı daha çok “*Divan Edebiyatı*” adıyla ifade edilmektedir. Gùlü kùltürel bir alt yapıya sahip olan ve Arap ile Fars edebiyatı muhitinde gelişme göstermekle birlikte kendine has üslubunu oluştururken ihtiva ettiği kaynaklar bağlamında Divan edebiyatı Arapça ve Farsçadan kelime almıştır. Arapça kelimelerin Divan Şiirinde bazen anlam daralmasına veya kaymasına uğradığını bazen de anlam genişlemesiyle beyitlerde yer edindiğini yaptığımız tahliller neticesinde gözlemleyerek söz konusu kelimelerin anlamsal değerini yansıtmaya çalıştık. Dilin asli uzuvları hâline gelen ve toplumun öz değerleriyle birleşip mükemmel bir harmanı oluşturan bu kelimeler, kökleri ve yapıları bakımından yabancı olmakla birlikte edebî ve fikri kùltürün yansıtıcısı olmuştur. Bu alışmada Divan Şiirine muhtelif yollarla girip Türkçenin ruhuyla izdivaç eden Arapça kelimeler ve bu kelimelerin zaman içindeki anlamsal değeri farklı beyitler üzerinden izah edilip değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Arapça, Beyit.

The Semantic Value of Arabic in Divan (Ottoman) Poetry

Citation/©: Araz, Tahir, The Semantic Value of Arabic in Divan (Ottomon) Poetry, Artuklu Human and Social Science Journal 2020/5 (1), 60-81.

Abstract

Ottoman Literature which has evolved among various cultures and is also known as "Old Turkish Literature", is a wide-ranging literature created by Turks influenced by Islamic culture, and it is also referred to as "Havas Literature" and "Classical Turkish Literature" in some sources. However, this literature, which was developed within the framework of certain principles, is mostly referred to as “Divan Literature” because of the fact that poets gathered their poems in writing books called “Divan”. Divan literature, which has a strong cultural infrastructure was developed within the atmosphere of the Arabic and Persian literature so that in terms of the resources it contains, it has taken its words from Arabic and Persian while creating its own style. In this work, we tried to reflect the semantic value of these words by observing that the Arabic words were sometimes subjected to loss of meaning or shifting or sometimes extension of the meaning of words in the couplets in Divan poetry. These words, which have become the essential parts of the Divan literature language combined with the core values of the society and formed a perfect blend have been the reflection of the culture with its literacy and inspiration even though, in terms of their roots and structures, they are foreign. In this study, Arabic words have entered the Divan poetry in various ways and merged with the spirit of Turkish as well as the evolution of semantic value over time of these words will be assessed through different couplets.

Keywords: Divan Poetry, Arabic, Couplet.

¹ Yüksek Lisans Öęrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yařayan Diller Enstitüsü, Arap Dili ve Kùltürü Anabilim Dalı, tahiraraz@hotmail.com, ORCID: Orcid.org/0000-0002-0225-128X.

Geliş/Received: 19.04.2020, **Kabul/Accepted:** 05.07.2020

GİRİŞ

Edebiyat, sürekli gelişen, değişen, olduğu toplumdaki kopuk olmayan; hatta o toplumu tanıtan, toplumların asli ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra uğraştıkları bir alan olmakla birlikte dış çevreden de etkilenen ve aynı zamanda canlı olan dilin sanatsal bir döngüsü şeklinde tanımlanabilir. Edebiyatın gelişim safhaları, farklı mekân ve zamanlarda değişik nitelikler göstermektedir. Arapların İslam öncesinde yaşadıkları dönem “*el-Câhiliyye*” ve “*el-‘Asru’l-câhili*” gibi adlarla adlandırılmış olmakla birlikte bu tesmiyenin medeni seviyenin belirlenmesiyle alakalı olmayıp, bundan maksat İslamiyet’ten önceki dönemin inanç buhranını yansıtmak olmuştur. İşte Arap edebiyatına ait bulguların da temeli cahiliye devri olarak bilinen bu çağlara dayandırılır. Şiirin adeta kutsandığı ve güzel söz söyleyenlerin saygı gördüğü söz konusu dönemde her yıl Ukaz başta olmak üzere, Dumetu’l-Cendel, Hecer, Suhar, Mecenne ve Zu’l-Mecaz gibi yerlerde yapılan ve festival şeklinde geçen yarışmalar meşhur olup dereceye giren şiirlerin Kâbe’nin duvarlarına asılması şiirin gelişip yaygınlaşmasına büyük katkı sağlarken, sosyal ilişkilerin de gelişmesine aracılık etmiştir. Ki bu şiirlere Araplarda “asılan” manasına gelen “*mu‘allakât*” denilmiştir. (Demirayak, 2014: 9).

Arap yarımadasında hayat bulan bu edebiyat, İslam dininin tebliğ edilmesiyle birlikte daha geniş bir alana yayılmış ve ulaştığı mıntikalardaki edebiyatlardan da etkilenerek, İslami kimlikle birlikte gelişme göstermiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi Arap edebiyatı, geniş bir coğrafyanın emeğinden oluşmuş renkli bir edebiyattır. Moğolların da batıya yönelmeleri ve Arap, Fars ile Türk mıntikalarının bazı kesimlerini istila etmeleri klasik edebiyata farklı bir nitelik kazandırırken değişik konuların edebiyata girmesine sebep olmuştur. Toplumların edebî birikimlerinin tek bir kültür halkasında geliştikleri gözlenen bir durum değildir. Edebiyat kaynağını toplumun derinliklerinden alırken, çoğu zaman dış unsurlardan da etkilenerek kendine has nitelikleriyle var olur. Örneğin, Klasik Fars edebiyatında köklü yönetim unsurları hâkimken, Eski Arap edebiyatında aşk kavramı daha çok kullanılır. Bunda kısacası toplumun yapısı ve bulunduğu coğrafyanın etkisi ile yaşam koşulları ve düşünce yapısının etkili olduğu söylenebilir.

Türklerin miladi 751 tarihinde Müslüman Araplarla birlikte Çinlilere karşı giriştikleri Talas Savaşı’ndan sonra IX. ve X. asırlarda kitleler hâlinde İslam’a girmesiyle yeni bir kültür halkasına dâhil olduklarını görürüz. Bu halka Türklerin sosyal, siyasal alanda köklü bir şekilde değişmelerine vesile olmuş ve aynı durum fiili olarak yaşamlarına da yansımıştır. Özellikle Abbasiler devrinde farklı görevlere getirilip İslam’ın hizmetine giren Türkler, bu hizmeti icra ederken İslam kültür ve medeniyetinden bir hayli etkilenerek, örf ve adetleri ile İslam kültürünü bir potada birleştirmeye gayret etmişlerdir. (Levend, 2015a: 18-27).

X. asırla birlikte din adına cihat edip İslam diyarını genişleten Müslüman Türkler, bu asırdan itibaren siyasal alanda olduğu gibi edebiyat sahasında da kendilerini ciddi bir şekilde göstermişlerdir. Özellikle Anadolu’nun İslamlaşması sürecinde dini şahsiyetlerin etken role sahip olması edebiyatı da etkileyerek edebî zevk ve anlayışın dini bir çerçevede gelişme göstermesine vesile olmuştur. Bu açıdan söz konusu dönemin özellikle dini-didaktik eserleri, müelliflerin Kur’an, hadis, kıssalar, Peygamber Efendimizin sünnetinden ve sahabelerin hayatları ile önemli dini şahsiyetlerden etkilenmeleri sonucunda telif edildiği görülür.

Anadolu’nun tam manasıyla İslamlaştığı XIV. ve XV. yüzyıllarda Türk edebiyatının gelişmeye başladığını, İran İslami edebiyatından ve İran mitolojisinden etkilenmekle birlikte bu edebiyatın seviyesinde eserler vermeye başladığı görülür. Bununla birlikte Divan edebiyatı asıl hüviyetini XVI. yüzyılla birlikte tamamlar ve İran edebiyatı ile boy ölçüşebilecek bir düzeye erişir. Divan edebiyatının kaynaklarına bakıldığında Agâh Sırrı Levend’in ifadesiyle, “*Kur’an ve hadis, kıssalar ve mucizeler, tarih ve esatir, batıl ve hakiki ilimler, bu kaynakların başında gelir.*”

(Levend, 2015 b: 15). Dolayısıyla söz konusu kaynaklara bakarak Divan edebiyatının İslami bir daire içinde menşe bulunduğunu ve bu daire içinde gelişme gösterdiğini ifade edebiliriz.

Uzun bir süreç içerisinde İslam dinine giren Türkler, bazen münferit bazen de toplu hâlde Hak yoluna ermiş ve bu yolda cihat etmişlerdir. İslamiyet'e girip buldukları yerlerde farklı adlar altında devletler tesis ederek İslam dinine hizmet eden Türkler tarafından X. yüzyıl ile birlikte kurulan devletlerin çoğunda avam dili Türkçe iken resmi dilin Arapça veya Farsça olduğu görülür. Bu durum toplumun geniş bir kısmına yansırken birçok ibare ve mefhumun Arapça ve Farsça olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Kültür birikimi bu şekilde gelişen Türklerin özellikle Selçuklular döneminde Farsçaya biraz daha ağırlık verdiği gözlerden kaçmaz. Bunun sebebi olarak Selçuklu devletinin, derin bir kültür birikimine sahip olan Fars toplumunda hüküm sürüp bu topraklarda kurulmuş olması gösterilebilir. Selçuklu hanedanı Fars edebiyatına olan hayranlıklarını gizleme gereği duymayarak Fars edebiyatı şairlerini takdir etmişlerdir. (Mengi, 2010: 19).

Moğolların barbar bir şekilde batıya yönelmeleri Selçukluların yavaş yavaş çökmesine sebep olurken, bazı Türk aşiretlerin de Anadolu'ya göç etmesine sebep olup yeni yerleşim alanlarının şekillenmesine temel oluşturmuştur. Kurulan beylikler ve buna müteakip olarak XIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin filizlenmesi yeni bir kültür sahasının meydana gelmesine vesile olmuştur. Selçukluların ardından Osmanlı Devleti'nde de edebî dil olarak Farsça kullanılırken ilmi eserlerde Arapça tercih edilmiştir. Buna rağmen Fars edebiyatının hayal dünyasından yararlanan divan şairleri, kelime muhtevası açısından eserlerinde Arapçadan azami derecede istifade etmiş ve bu edebiyatın genel olarak edebî kavramlarını kullanarak, yeni bir edebî oluşuma zemin hazırlamışlardır. Öyle ki; umumi bir bakış açısıyla Divan edebiyatı nazım şekilleri, edebî sanatlar ve edebî türlerin hemen hemen tüm kavramlarının Arap edebiyatından istinsah edildiğini ifade edebiliriz. Bununla birlikte edebî sanatlar Türk edebiyatının ruhuna uygun kendine has, özgün bir şekilde kullanılmıştır. Buna ilaveten Divan şiirine damgasını vuran aruz ölçüsünün de bu edebî muhitten Divan edebiyatına intikal ettiğini belirtmek yerinde olacaktır. Şiirde Arapça ve Farsça kelimelerin geniş ölçüde kullanılmasını etkileyen bir diğer etken de aruz kalıbı bahirlerinin şiire uygulanmasıdır.

Geniş bir kültür ağından beslenen Divan edebiyatına Arapça kelimeler, muhtelif yollardan girmiş ve bazen anlam daralmasına uğrarken bazen de anlam genişlemesiyle karşımıza çıkmış veya anlamını olduğu gibi korumuştur. Arapça kelimeler; dini mefhumlar, atasözleri, hikmetli sözler, deyimler ve kalıplaşmış ifadeler şeklinde Divan şiirine girerek bu şiirde adeta etle kemik gibi yoğrulmuş ve şiirin ana unsuru hâline gelmiştir. Arapça kelimelerin bir kısmı doğrudan bu dille temas sonucu Divan şiirine girerken bir kısmı da Fars edebiyatı süzgecinden geçerek kalıp hâlinde Türk şiirine geçiş yapmıştır. Dini inanç, zamanla birlikte ortak kültürel öğelerin oluşumu, Arapçanın müzikal derinliği ve Divan şiirine aruz kalıbının uydurulabilmesi adına Arapçadan birçok kelime kamus ve tabi-i yollarla Türkçeye geçerek bu dile renk katmıştır. (Doğan, 2013: 11-32). Bununla birlikte *“medh”* kültürü aracılığıyla da Peygamberimiz ve bazı sahabeler için kullanılan kalıp ifadeler, oldukları gibi Divan şiirine geçmiştir.

Divan edebiyatının asli kaynaklarından biri olan Kur'an-ı Kerim'de kendilerine telmihte bulunulan sahabelerin edebiyatta yer almamaları düşünülemez. *“Başlarına gelenlerden sonra yine Allah'ın ve resulün çağrısına uyarlar. Bunların içinden iyilik yapanlar ve takva sahibi olanlar için pek büyük bir mükâfat vardır”* (Ali İmran, 2/172) mealindeki ayet ve daha birçok ayette kendilerinden ad belirtmeksizin bahsedilen sahabeler, divan edebiyatında ilim ve irfanlarıyla, sadık oluşlarıyla, hizmetleriyle, yiğitlikleriyle, Peygamberimize yakınlık dereceleriyle ve dönemin hadiseleri ile olan bağlantılarına binaen şiire konu olmuşlardır. İşte bu vesileyle Arap edebiyatında sahabeler için kullanılan sıfatların çoğu aslını koruyarak Divan şiirine girip kalıplaşmıştır.

Divan edebiyatında şairlerin divanlarında tevhid, münacaat, naat, medh-i çâr yâr, fahriye gibi nazım türlerinde ve Efendimizi anlatan eserlerde bazen müstakil başlıklar altında bazen de divanların farklı beyitlerinde sahabelerin adı geçmektedir. Özellikle dört halifenin, Peygamber Efendimize istinat edilen hadisler çerçevesinde vasıflandırıldıkları ve iktibas sanatıyla birçok ayet ve hadisin bu şiirde kullanılması da Arapça kelimelerin mısralarda geniş bir yer kaplamasına zemin hazırlamıştır.

Ünlü Türk şairlerinden olan Ali Şir Nevâ-i (ö.1501) “*Muhâkemetü'l-Luğateyn*” adlı eserinde Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu yansıtmaya çalışırken, Arapça ile aynı anlatım gücüne sahip olduğunu ifade etmiştir. Eserinin adı başta olmak üzere çoğunda Arapça kelimelerin mevcudiyeti bu dil ile olan münasebetin gücünü yansıtmaktadır. Öyle ki, Kaşgarlı Mahmud’un Dîvân-ü Lügati’t-Türk adlı sözlük mahiyetindeki eserin adı dahi Arapça kelimelerden oluşmakta olup bu eser Abbasi halifesi el-Muktedi bi-Emrillah’ın oğlu Ebu’l Kasım Abdullah’a miladi 1077 tarihinde sunulmuştur. (Kemikli, 2015: 48). Aşağıda Divan edebiyatının kaynaklarına göz attığımızda, Arapça kelimelerin Divan şiirinde kapladığı yerin ve dilin ayrılmaz bir parçası oluşunun sebebine kapı aralamış olacağız.

Divan Edebiyatının Ana Kaynakları

Divan edebiyatının ana kaynaklarına bakıldığında Agâh Sırrı Levend’in ifadesiyle, “*Kur’an ve hadis, kıssalar ve mucizeler, tarih ve esatir, batıl ve hakiki ilimler, bu kaynakların başında gelir.*” (Levend, 2015 b: 15). Dolayısıyla bu bağlamda Divan edebiyatının İslami bir daire içinde menşe bulup bu daire içinde gelişme gösterdiğini söz konusu ifadeden anlamaktayız. Ana kaynaklara baktığımızda Arapça kelimelerin Divan şiirinde hangi boyutlarda yer kapladığını tahmin etmekte zorlanmayacağız. Fransız şair, yazar ve düşünür Paul Valery, “*Aslanın vücudu yediği hayvanlardan oluşur.*” (Kaplan, 2006: 163) sözüyle birikimin ve meydana gelen sentezin unsurlarına değinirken tam da Divan edebiyatı oluşumuna benzer bir noktaya atıfta bulunmuştur. Divan şiirine genel olarak göz attığımızda da gerçekte bu sözün fiili hâlini görürüz ki, Divan şiiri farklılıkları da içinde eriterek yeni bir bileşimle büyük bir mozaği oluşturmuştur. Aşağıda bu mozağin ana kaynaklarını kısaca sıraladık.

Kur’an ayetleri ve hadisler, kıssalar ve efendimizin hayatı.
Tefsir, kelimeler, hadis, fıkıh gibi dini bilgilerin yoğun olduğu dallar.
Meşhur tarihi olaylar. Gazavatnameler, fetihnameler vs.
Tasavvufun etkisi, şairlerin mutasavvıfların etkisinde kalması.
Mitoloji, özellikle Firdevsi’nin Şehname adlı eserinin etkisi.
Büyük evliyaların kerametleriyle ilgili hikâyeler.
Tarihi efsanevi olaylar, esatir denilen hayal-gerçek karışımı anlatılar.
Kimya, simya, hikmet, felsefe, tıp, astronomi, musiki, beşerî ilimler.
Anadolu insanının gelenek ve görenekleri,
Atasözleri, (Arapça, Farsça, Türkçe) deyimler, hikmetli sözler.

Arapça Kelimelerin Divan Şiirindeki Yeri

Peygamber Efendimizin Medhi İçin Kullanılanlar

Divan edebiyatıyla ilgili girişten sonra, Arapça kelimelerin Divan şiirindeki yerine beyitler üzerinden göz atmak yerinde olacaktır. Söz konusu çalışmamızda Divan şiirinin muhtelif dönemlerinden örnekler seçilerek teması farklı beyitler üzerinden konuya değinilecektir.

Fuzuli’nin Peygamber Efendimizi övdüğü ve ona olan hasretini yansıttığı meşhur “Su Kasidesi”nden (Gölpınarlı, 2006: 15-16) alınmış olan aşağıdaki beyitlerde kullanılan Arapça

kelimelerin bazısı tek başına, bazısı da Farsça veya Türkçe kelime ve eklerle kalıp (tamlama) şeklinde kullanılmıştır.

“*Men lebiün müştâkıyam zühhâd kevser talibi*
Nitekim meste mey içmek hoş gelür huşyâre su”

Ben dudağın arzuluyorum, sofular ise cennetteki kevsere talipler. Nitekim sarhoşa şarap içmek, akli başında olana da su içmek hoş gelir. Beyitte *müştak* özleyen, *zühhad* sufi, *kevser* hayat suyu, *talib* isteyen, arzulayan; *mey* şarap manasında kullanılmıştır. Müştak kelimesi “*am-em*” Farsça kişi zamirinin eki ile çekimlenerek kullanılmıştır. Dolayısıyla Arapça bir kelime Farsça dilbilgisi ögesiyle birleştirilerek kullanılmıştır.

“*Hayret ilen barmağın dişler kim itse istimâ ‘*
Barmağından virdüğü şiddet günü ensâre su”

Sıkıntı günü Efendimizin ensara parmağından su verdiğini kim işitse hayret ile parmağını ısırır. Beyitte *hayret* şaşılacak şey, *istima’* içirmek, *ensar* Medineli Müslümanlar manasında kullanılmışken, *şiddet* asıl manasından sıyrılarak *zor gün* manasında kullanılmıştır. Ayrıca *ensar* kelimesinin sonuna Türkçe “*a-e*” yönelme hâl eki getirilerek kullanılmış ve Medineli Müslümanlara işaret edilmiştir.

“*Eylemiş her katreden min bahr-ı rahmet mevc-hîz*
El sunup urgaç vuzû’ için gül-i ruhsâre su”

Abdest almak için gül yanaklarına el uzatıp yüzüne su vurunca sıçrayan her su damlasından binlerce rahmet denizi dalgalanmıştır. Beyitte *katre* damla, *bahr-ı rahmet* rahmet denizi, *mevc* dalga, *vuzu’* abdest manasında kullanılmıştır. *Bahr-ı rahmet* mevc Farsça tamlama üslubuyla birleştirilmiş, *katre* kelimesi de “*den*” ayrılma hâl ekiyle kullanılarak damlalardan manası hâsil olmuştur. Aynı mısradaki Arapçada ayrılma hâl eki olan “*min*” harfi *cerin* de kullanılmış olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla farklı dillere ait dil bilgisi öğeleri aynı mısradaki kullanılabilmektedir.

“*Yâ Habîballâh yâ Hayre’l-beşer müştâkunam*
Eyle kim leb-teşneler yanup diler hemvâre su”

Ey Allah’ın sevgilisi! Ey insanların en hayırlısı! Seni tıpkı susuzluktan dudağı kuruyanların sürekli su diledikleri gibi özledim. Beyitte ‘*ya*’ seslenme edatı olarak *ey*, *habîballâh* Allah’ın sevgilisi, *hayre’l-beşer* insanlığın en hayırlısı, *müştak* özleyen manasında kullanılmıştır. Müştak kelimesi Farsça “*men*” zamirinin ekiyle tamamlanarak, ben özledim manasında beyitte yerini bulmuştur. Birinci mısradaki terkipsel kullanımın Arapça olması nadir olan durumlardandır.

“*Sensen ol bahr-ı keramet kim şeb-i mi’râcda*
Şebnem-i feyzün yetürmüş sabit ü seyyâre su”

Sen o keramet denizisin ki, feyzinin çiğ damlaları Miraç gecesinde sabit yıldızlara ve gezegenlere su yetiştirmiştir. Beyitte *bahr-ı keramet* Farsça terkiple cömertlik denizi, *şeb-i mi’râc* miraç gecesi (Farsça gece kelimesiyle), *feyz* bereket manasında kullanılmıştır. Ayrıca Türkçe “*ün*” tamlanan ekiyle birlikte kullanılarak senin feyzin şeklinde sen kişi zamirine isnat edilmiştir. *Sabit* hareket etmeyen, *seyyâre* hareket hâlinde olup bu iki kelime ise asli manaları dışında gezegen ve yıldızlar manasında kullanılmıştır.

Peygamberimizi Öven Şair Sahabelere Telmihte Bulunma

Muhtelif divanlardan alınan aşağıdaki beyitlerde de bazı sahabelerle aşere-i mübeşşerenin medhedildiğini ve bu medih vasıtasıyla Arapça kelimelerin Divan şiirine intikal ettiğini görürüz.

“Benem *mümtaz-ı küll meddah-ı sultan-ı rüsül* şimdi
Benem *Hakka* bu kim *meydan-ı nazmun* şimdi *Hassâni*” (Işınsoy, 2002: 41).

Yukarıdaki beytinde Rızâyî (ö.1594) seçkin kişi olan peygamberler sultanının övücüsü olduğunu ifade edip, döneminin de şiir meydanında kendisini Hassan’a (ö.680) benzeterek Hz. Peygamber’in şiirine göndermede bulunmuştur. Dolayısıyla hem teşbih hem de telmih sanatının kullanıldığı görülür. Ubeydi, Neşati, Nefi başta olmak üzere Divan şiirinde bu tarz beyitlere rastlamak mümkündür. Bahsi geçen beyitlerde şairler genellikle kendilerini, Efendimizin şairi Hassan’la kıyaslamış olup, bazı beyitlerde de Hassan’ı övmüş onun yolunu takip ettiklerini belirterek bununla iftihar etmişlerdir. Kelime tahliline baktığımızda *mümtaz* en iyi, *küll* hepsi, *meddah* övücü, *sultan* en büyük, *rüsül* peygamberler, *Hakka* hem Allah hem de gerçekten manasında, *meydan* saha, alan, *nazm* şiir manasında kullanılmıştır. Fakat kelimelerin çoğu Farsça terkipler vasıtasıyla yan yana getirilerek kullanılmış ve bu sayede şiirde musiki oluşturulmuştur.

Sahabelerin Medhi İçin Kullanılanlar

Divan edebiyatında Hz. Muhammed (s.a.v.) vefatından sonra dini ayakta tutan ve Efendimize yakınlığıyla bilinen Hz. Ebubekir, *siddik*, *atik*, *yar-ı gar*, *makbul-i Huda* gibi vasıflarla geçmektedir. Bunlardan “*siddik*” olanı önemli bir yer kaplamaktadır. “*Atik*” olanı ise Efendimizden rivayet edilen “*Sen Allah’ın cehennemden azad ettiği kimsesin.*” (Tirmizî, Menâkıb:16) hadisine binaen Divan şiirinde geçmektedir.

“*Gördüğü zaman inanan Ebâ Bekr-i Siddik’dır*
Üstün olub dayanan Ebâ Bekr-i Siddik’dır” (Aksu, 2009: 281).

Hazreti Ebubekir’e gelen müşrikler inanılması güç gibi görünen Miraç hadisesini anlattıklarında bunları Muhammed mi söyledi der, müşrikler evet derler. Bunun üzerine Hazreti Ebubekir o şöylemişse doğru söylemiştir diyerek müşriklerin oyununa gelmemiştir. Beyitte *siddik* kelimesi doğru olan, sadık olan manasında kullanılmıştır. *Zaman* kelimesi de Arapça olup bilinen vakit-o an manasında kullanılmıştır. *Ebâ* baba, *Ebâ Bekr* ise Bekir’in babası şeklinde yerini bulmuştur.

Dört halifeden ikincisi olan ve adaletiyle meşhur Hazreti Ömer’in de divan edebiyatında önemli bir yere sahip olduğu görülür. Hz. Ömer, *el-faruk*, *adil*, *nizâmî’l-erbain emir’ül-müminîn* lakaplarıyla anılmıştır. Bununla birlikte daha ziyade *âdil*, *emirü’l-mü’minîn* ve özellikle hak ve batılı birbirinden ayıran manasında “*faruk*” unvanıyla özdeşleştiğini görürüz.

“*Hazreti Fârûk-ı a’zam sahib-i adl ü kerem*
Maden-i lütf ü himem ser-sadri eshab-ı vefa” (Ak, 2009: 37).

Adile Sultan’ın yukarıdaki beytinde Hz. Ömer’e özellikle adaleti vesilesiyle telmihte bulunulmuştur. Vefalı ashabın en önemlilerinden olduğu ifade edilerek, onun lütuf madeni olduğu belirtilmiştir. Beyitte *hazreti* saygıdeğer efendim, *faruk* doğru ile yanlış ayıran, *a’zam* büyük olan *sahib-i adl ü kerem* adalet ve kerem sahibi olan, *maden-i lütf ü himem* lütuf madenin himmeti, *sadri eshab-ı vefa* vefalı sahabelerin göğsü manasında kullanılmıştır. Terkiplerin geneline bakıldığında “*ü*” Farsça bağlacının kullanılıp tamlamaların oluşturulduğu görülür.

“*Oldı kırkınıc bulara ol emin*
Didiler ana *nizam’ul erbain*” (Kurt, 2015: 117).

Bu beyitte de Hz. Ömer’in İslam’a girmesiyle birlikte Müslümanların sayıca kırk kişiye vardıklarına işaret edilmiştir. Burada kırk nizamını sağlayan “*nizam’ul erbain*” lakabı kullanılarak Hz. Ömer’in aynı zamanda Müslümanların gücüne güç kattığı da belirtilmek istenmiştir. Bilindiği gibi müslümanlar Hz. Ömer İslam’a girdikten sonra namazı açıktan kılmaya başlamış ve kendilerinden emin bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır. Beyitte *emin* sağlam olan, *nizam’ul erbain* kelimesi de nadir olan Arapça terkip şekliyle yansıtılarak kırkınıcı manasında kullanılmıştır.

Halifelerin üçüncüsü olan Hz. Osman edebiyatımızda daha çok hayâ sahibi ve Efendimizin damadı oluşuyla yer edinmiştir. Divan şiirinde Hz. Osman için, *hayâ*, *hilm*, *refik* ve *zu’n-nureyn* ünvanlarıyla telmihte bulunulduğu görülür. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in iki kızıyla evlendiği için özellikte “*zu’n-nureyn*” ve edebiyette de “*hayâ*” lakabıyla şiirde geçmektedir.

“*Hazret-i Osman-ı zi’n-nureyn ol kân-ı vefâ*
Hâk-i pâyinden melekler de ederdî hayâ” (Ak, 2009: 40).

Adile Sultan divanından alınan yukarıdaki beyitte Hz. Osman’ın yumuşak huylu ve terbiyesinden meleklerin bile onun bastığı yerlere basmaktan hayâ ettikleri belirtilmiştir. *Hazret-i saygıdeğer*, *zu veya zi* sahip olan, *nureyn* iki nur, *zi’n-nureyn* iki nur sahibi yani Efendimizin iki kızıyla evlenen, *vefa* sadık olan, *hayâ* edep-utangaçlık manasında kullanılmıştır.

Divan edebiyatında kendisinden en çok bahsedilen Hz. Ali ilmi, cesareti, Peygamberimize yakınlığı ve daha birçok meziyetiyle anılmıştır. Hz. Ali, *şîr-i Huda*, *Murtaza*, *sahib-i düldül*, *haydar*, *esedullah*, *zevcü’l-Betül* ve *bab-ı ilm* ünvanlarıyla edebiyatımızda geniş bir yer kaplamaktadır. Hz. Ali ve oğulları Hasan ile Hüseyin’in katledilmeleri diğer edebiyatlarda olduğu gibi Türk edebiyatında da “*maktel*” geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Esedullah, haydar, bab-ı ilm gibi lakaplar Hz. Ali için en çok kullanılanlardır.

“*Bâb-i ilmimiş Aliyyü Murtaza*
Dinle ilminden diyem bir söz size” (Kurt, 2015: 120).

Beyitlerinde de Hz. Ali’nin özellikle ilmine atıfta bulunmuş, ilmin kapısı olduğu belirtilmiştir. Vasıflandırmaların çoğunda rivayet edilen hadisler ve kıssalar etken olmuştur. Burada da şairin, Efendimizden rivayet edilen “*Ali ilmin kapısıdır*” (Tirmizî, Menâkıb:20). Hadisinden esinlendiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Ayrıca “*Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr*” (Özmen, 2015: 315). Sözüne binaen de divan edebiyatında Hz. Ali ile ilgili birçok beytin yazıldığı görülür. Beyitte *Bâb* kapı, *ilim* Türkçede bilinen ilim, bilgi manasıyla, *murtaza* ise kendisinden razı olunan kimse manasında beyitte yerini bulmuştur. *Bâb-i ilmimiş* Farsça terkip şeklinde, Türkçe ‘miş’ geçmiş zamanın hikâye ekiyle kullanılmıştır. Dolayısıyla bir tamlamada hem Türkçe hem de Farsça dil özellikleri bir arada kullanılmıştır.

Hz. Muhammed (s.a.v.)’in amcası olan Hz. Hamza da mertliği ve cesareti ile tanınmış ve divan edebiyatına bu vasıflarıyla konu olmuştur. Uhud savaşında Ebu Süfyan’ın eşi Hind’in görevlendirdiği Vahşi adında bir köle tarafından sırtından vurularak şehit edilmiştir. Diğer dört halifeden farklı olarak Hz. Hamza için divan edebiyatında mertliği, cesareti ve gazveleri konu alan “*Hamzanameler*”in yazıldığı görülür.

“**Şehid** oldi önünde **ahır** anun
Nitekim Hamza **Fahr-ı enbiyanın**” (Yüksel, 2010: 283).

Yukarıdaki beyitte Hz. Hamza'nın şehadeti ve onun enbiyanın iftihar olduğu dile getirilmiştir. Beyitte *ahır* son, *fahr* övünç, *enbiya* peygamberler, *fahr-ı enbiya* ise Farsça terkip vasıtasıyla enbiyanın iftihar manasında kullanılmıştır.

Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i Anlatan Şiirler

Peygamber Efendimizin torunları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ehl-i beytten ve imamlardan oluşları, Hz. Hasan'ın zehirlenişi ve Hz. Hüseyin'in Kerbela'da katli üzerine kendilerine mersiyeler yazılmıştır. Bu tür mersiyelere İran edebiyatında daha çok rastlanmakla beraber, aynı durumun kendine has bir üslupla Türk edebiyatında da hemen hemen aynı seviyede görüldüğü ifade edilebilir.

“**Musibet-i Hasan u mihnet-i Hüseyin-i şehid**
Demî ki oldı **gam-efzayı tab'**-ı pâk-ı **Resûl**
Teselli-yi dil-i pâk-ı Resûl için Hakdan
Beyan-ı kıssa-yı Ya'kub u Yusuf itdi nüzul” (Tanyıldız, 2016, 146).

Fuzûlî'nin *Hadikatus's-Su 'adâ*'sından alıntılanmış olan yukarıdaki beyitlerde, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in şehit edileceğinin haber verilmesi üzerine hayli üzülen Peygamberimizi teselli etmek için Yusuf süresinin indirildiği belirtilmiştir. *Musibet* büyük sıkıntı, *mihnet* üzüntü, *şehit* Allah yolunda canını feda eden kişi, *tab'* insan tabiatı, yaratılış ve huy manalarında, *teselli* avuntu, *resul* gönderilen elçi, *beyan* bildirmek, *kıssa* olay ve *nüzul* indirmek manasında kullanılmıştır. Beyitlerde çoğu kelimenin Arapça olduğu görülür. Bu kelimelerin silinmesi hâlinde şiirin tamamen ortadan kalkacağını belirtmek abartı olmayacaktır. Terkibin kısmen Arapça kısmen de Farsça olduğu gözlerden kaçmaz.

Aşk, Hayal, Sevgili ve Rakip Gibi Mefhumları Yansıtan Beyitler

Dini literatür dışında Divan edebiyatından farklı beyitler üzerinden örneklerle konuya değinip söz konusu çerçevede Arapça kelimeleri tahlil edeceğiz. Divan şiirinin geneline bakıldığında hemen hemen her bir mısradan Arapçadan kelimelerin mevcudiyetini rahat bir şekilde görürüz.

“**Sefer it derdüne tîmâr ola şâyed Nev'î**
Bâis-i sıhhat olur eylese bîmâr sefer” (Solmaz, 2005: 136).

Hasta, nerede bir tabip olduğunu öğrense oraya gitmek ister. Hatta derdinin devasının orada olmadığını bilse bile, bir umutla gider. Bu beyitte sevgilinin hasta gönüllerin derdine derman olacağı üzerinde durulmuştur. Beyitte *sefer* arayış, *bais-i sıhhat* sağlık veren manasında Farsça terkip şeklinde kullanılmıştır. *Bâis* kelimesi aslen gönderen manasında olup burada anlam kaymasıyla, veren şeklinde geçmektedir.

Aşağıdaki beyitte de *şi'r* şiir, *lafz-ı garib* değişik tarz, *nüşa-i kamus* sözlük manasında ama Farsça terkip üslubuyla kullanılmıştır.

“**Ey şi'r miyânında satan lafz-ı garîbi**
Divân-ı gazel nüşa-i kamus değildir” (Gözütok, 2000: 3).

Nabi bu beytiyle şunu demek ister: Ey şiirde alışılmadık, garip kelimeler kullanan! Şunu bil ki şiir kitabı sözlük değildir. Dolayısıyla şiirdeki kelimelerin halkın tanıdığı, bildiği kelimeler olması gerektiğini savunur. *Ey* seslenme edatı, *şi'r* şiir, *lafz* kelime, *garib* yabancı manasında olup burada *değişik* manasıyla yerini bulmuştur. *Gazel* aşk şiiri, *nüsha-i kamus* sözlük metni manalarında kullanılmıştır.

“*Hayâl-i zülfün olsun mün’akis âyîne-i kalbe*
Misâl-i şi’r-i renginüm şebistân-ı hayâl olsun” (Erkal, 2009: 41).

Nâbî, bu beytinde Arapça kelimeleri, *hayâl* düşünde, *mün’akis* yansıma, *kalb* kalp, *misâl-i şi’r-i* şiir gibi manalarında kullanarak doğadaki varlık ve olguların şairin gönül aynasına çarparak bunların geri yansıması şeklinde değerlendirip burada şairin fonksiyonunu, doğal olarak da şiirin işlevlerini göz önüne sermiş oluyor.

“*Bi-nikab olma habibim görmesin yüzün rakib*
Mushaf açık olıcak derler anı şeytan okur” (Tarlan, 1992: 125).

Şâir Necati bu beyitte, sevgilinin yüzünü rakibin örtüsüz görmesini istemez. Rakibi şeytana sevgilinin yüzünü Mushafa (Kur’an’a) benzetir. Kur’an açık bırakılırsa şeytanın onu okuyacağı inancına telmihte bulunur. Beyitte *nikab* kelimesi “*bi*” Farsça olumsuzluk ekiyle kullanılarak örtüsüz, *habibim* kelimesi Türkçe “*im*” tamlanan ekiyle sevgilim, *rakip* karşı taraf, *mushaf* Kur’an, *şeytan* Türkçede bilinen manasıyla ateşten yaratılan yaratık manasında kullanılmıştır.

“*Yağsa bârân gibi gökten katarât-ı âmâl*
Yine bed-tâli’ olan hâ’ib ü hâsir bulunur” (Levend, 2015a: 96).

Şair Nabi yukarıdaki beytinde kişinin eline kismetinden daha fazla bir şeyin geçmeyeceğini, mücadelenin beyhude olacağını ve talihe boyun eğilmesi gerektiğini ifade eder. Beyitte *katarât-ı âmâl* Farsça terkipler emel damlaları, *bed-tâli’* Farsça kötü kelimesiyle birlikte kötü talih, *hâ’ib ü hâsir* boş ve kaybetmiş manalarında kullanılmıştır.

Ünlü şair Baki’ye ait olan aşağıdaki beyitlerde de hem aruzun hem de musikinin hâsıl olabilmesi için Türkçe kelimeler yerine Arapça kelimeler kullanılmıştır.

“*Ezelden şâh-ı ‘aşkun bende-i fermânyuz cânâ*
Mahabbet mülkinün sultan-ı âlî-şânıyuz cânâ” (Şenödeyici, 2015: 416).

Ey sevgili! Biz ezelden beri aşk sultanının buyruklarının kuluyuz. Bu yüzden de aşk ülkesinin anlı şanlı sultanıyız. Beyte bakıldığında *ezel* kelimesi den ayrılma hâli ile kullanılmışken, ikinci beytin canan kelimesi hariç diğer kelimelerin Arapça kelimelerden oluştuğu görülür. Fakat burada dikkat çeken olgu terkiplerin Farsça üslupla oluşturulmuş olmasıdır. *Mahabbet* sevgi, *mülk* ülke, *sultan-ı âlî* de yüksek mevki manasında kullanılmıştır. Kelimelerin bu şekilde kullanılması hem yüksek düzeyde dil bilgisi hem de derin şiir ve his zevkini gerektirir.

“*Çıkalı göklere âhum şereri döne döne*
Yandı kandîl-i sipihrûn ciğeri döne döne” (Tarlan, 1992: 37).

Ahımın kıvılcımları göklere çıktığından beri, felek kandilinin ciğeri döne döne yandı. Beyitte *şerer* kıvılcım, *kandîl* ışık manasında kullanılmış ve ayrıca *kandîl* kelimesi Farsça bir kelimeyle tamlama hâlinde şiirde yerini bulmuştur.

“İşittim ki **rakip** ölmüş **habibin ömrü** çoğ olsun
Kapıdan bir seg eksilmiş anı sanman **ziyanlıdır**” (Batislam, 2003:196).

Duydum ki rakip ölmüş sevgilinin ömrü çok olsun. Onun zarara uğradığını sanmayın sakın, kapıdan bir köpek eksilmiştir. Şair Necâî beytinde *rakip* kelimesini düşman, *habib* kelimesini sevgili manasında ve “*in*” tamlayan eki ile “sevgilinin” şeklinde kullanılmış, *ömr* kelimesi de yaşam manasıyla ve “*ü*” tamlanan ekiyle onun ömrü manasında, dolayısıyla her iki Arapça kelimeye tamlayan ve tamlanan ekleri eklenerek tamlama oluşturulmuştur. *Ziyan* kelimesini de zarar manasında kullanmıştır. Arapçadaki erillik dişilik mefhumu bu şekilde bir tasarrufu gerektirmektedir. Fakat burada şairin hangi düşünceyle bu şekilde bir kullanıma gittiği bilinmemektedir.

Bahar tasvirinin yapıldığı aşağıdaki beyitlerde Türkçe fiillerle Arapça ve Farsça kelimelerin mozaïği andırır bir şekilde kullanılması müthiş bir kültür birikimin yansıtmıdır.

“Oldı havalar **mu’tedil** irdi bahar dilkaşe
Sürsün **safâsın âlemin zevk** itsun **erbab-ı safâ**” (İz, 2016: 322).

Şair Ruhi, havaların ısınıp çekici bir hâle geldiğini ve bu durumdan sefa ile zevk sahiplerinin istifade etmeleri gerektiğini belirtir. *Mu’tedil* orta ısınmış, *safa* ve *zevk* eğlence manasında kullanılmıştır. *Erbab* kelimesi de işinin ehli olan kişiler manasında kullanılarak terkipte zevk ve seğlence ehli olanlar şeklinde yerini bulmuştur. *Âlem* ise hayat manasında kullanılmıştır. *Âlemin* Arapçadaki diğer manaları ise dünya, insanlık ve topluluktur. *Âlem* kelimesi Türkçe “*in*” tamlayan ekini alarak âlemin sefası şeklinde bir tamlama oluşturulmuştur.

Yine şair Ruhi’ye ait olan ve yergi içeren aşağıdaki mısralarda Arapça kelimelerin aşırı kullanımı dikkat çeker.

“Gör **zâhidi** kim **sâhib-i irşâd** olayın dir
Dün **mektebe** vardı bu gün **üstâd** olayın dir” (Macit, 2015: 339).

Şair beyitlerinde insanları hak yoluna davet etmek isteyen ama cahil olup alimlik iddiasında bulunan zühhadı şiddetle eleştirir. Beyitte *zâhid* ibadet eden, *sâhib-i irşâd* Farsça dil kurallarına göre birleştirilerek doğru yola davet eden kişi, *mekteb* okul-eğitim görülen yer, *üstâd* ise öğretici manasında kullanılmıştır.

“Ben **aşıkun** dururken **sırsun ser-i rakibi**
Ey **seng-dil mürüvvet** bu **inkisara yer yok**” (Kurnaz, 2012:422).

Ey taş kalpli sevgili seni seven aşkın dururken rakip için sır olacaksın, yığılıkte kırılmaya, vazgeçemeye yer yoktur. Beyitte *âşık* seven kişi, *sır* gizli manasında, *rakib* karşı taraf, *mürüvvet* yığılık, *inkisar* gücenme, kırılma manasında kullanılmıştır. Ayrıca *rakib* kelimesi Farsça bir kelimeyle tamlama oluşturmuştur. *Aşıkun*, “*un*” tamlanan ekini ve *sırsun* “*sun*” ikinci tekil şahıs ekini alarak “sen-senin” manasını oluşturmuştur.

Uyarı mahiyetinde olan aşağıdaki beyitte intihal (çalmak) yapan kişilerin hükümlerinin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

“**Sirkat-i şî’r** idene **kat’-ı zebân lâzımdur**
Böyledür şer’-i belâgata fetâvâ-yı sūhan” (Levend, 2015b: 79).

Sünbül-zade Vehbi mısralarında, başkalarının şiirini çalan kişilerin dillerinin kesilmesi gerektiğini çünkü bunun edebiyat kanunlarına göre sözün, kelamın bir gereği olduğunu ifade eder. *Sirkat* çalmak, *Sirkat-i şî'r* şiirin çalınması manasında Farsça bir terkiplerle, *kat* kesmek, *lâzım* gereklilik, *şer'-i belâgat* Belağatın kanunu manasında Farsça bir terkiplerle, *fetâvâ* ise gene bir Farsça kelimeyle tamlama oluşturularak, söylenen ve kesinleşen manasında kullanılmıştır.

İktibas Yoluyla Alınan Kelimeler

Aşağıdaki beyitte peygamberimizin yol arkadaşı olan Hz. Ebubekir'e telmihte bulunmuş ve olay bağlamında Kur'an-ı Kerim'den bir ayet nakledilmiştir.

*“Kim Rasûliyle nice ol yârdur
Sânî isneyni iz hüma fi'l-gardur”* (Kurt, 2015:116).

Görüldüğü gibi beyitte Hazreti Ebubekir'in, Efendimizin Mekke'den Medine'ye göç ederken onun mağara arkadaşı olduğuna telmihte bulunularak, Peygamberimiz ve Hz. Ebubekir'in mağarada oluşlarına değinilmiştir. *Rasûl* gönderilen, elçi manasında, *sânî* ikinci, *isneyn* iki, *iz* hani veya iken, *hüma* o ikisi, *fi* içinde, *gar* mağara manasındadır. “*Sânî isneyni iz hüma fi'l-gardur*” (Tevbe, 9/40) ayeti tamamen iktibas sanatıyla alıntılanmıştır. Mısranın tamamı Arapça kelimelerden oluşan beyitte mağarada bulunan iki kişiden ikincisiydi, ibaresiyle Peygamber Efendimiz kastedilmiştir. İkisinin mağarada oluşlarının anlatıldığı beyitte ‘*dur*’ bildirme eki kullanılmış olup mısraya kesinlik anlamı katılmıştır.

*“Ve lâ-tulkû bi-eydikum ile't-tehlüketi
Buyurdu Hazret-i Mevlâ Efendi bunu bilindi”* (Çelik, 2017: 310).

Yukarıdaki beyitte “*kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız*” (Bakara, 2/195) mealindeki ayet ile Bakara süresinden yapılan kısmi bir iktibasla hem hatırlatma ve uyarma hem de ayete telmihte bulunulmuştur. *Ve lâ* asla, *tulkû* atmak, *bi-eydikum* ellerinizle, *ile't-tehlüketi* tehlikeye, *Hazret-i Mevlâ* yüce yaratan manasında kullanılmış ve bu tarzla aynı zamanda aruz kalıbı uygun bir şekilde uygulanmıştır.

*“Hemân rahm idene rahm ider
Allâh buyurdu irhamû men eyle her gâh”* (Çelik, 2017: 319).

Bu beyitte de Peygamber Efendimizin “*Yeryüzündekilere rahmet edin ki, göktekiler de size merhamet etsin.*” (Ebû Dâvûd, Edeb:58; Tirmizî, Birr: 16) hadis-i şerifine telmihte bulunulmuştur. Böylece müminlerin arasındaki bağın, sevginin ve saygının güçlenmesi hedeflenmiştir. *İrhamû* kelimesi rahmet edin, acıyın manasında kullanılmış olup rahmet manasındaki *rahm* sözcüğüyle aynı kökten gelmektedir.

*“Gider gururı sakın ateşî mizaç olma
Yeter çü Âdem olana halaktehu min tîn”* (Çavuşoğlu, 1983: 82).

Beyitte insanların çamurdan, şeytanın ateşten yaratıldığını belirten ayetin bir kısmı iktibas edilerek şeytanı Hz. Âdem'e secde etmesine engel olan gururdan sakınılması ve ateş mizaçlı olunmaması gerektiği belirtilir. Dolayısıyla Araf süresinin “*Dedi ki, sana emrettiğim hâlde seni secde etmekten men eden ne, (cevaben) dedi ki, ben ondan (Âdem'den) daha hayırlıyım beni*

ateşten onu topraktan yarattın.” (A’raf, 7/12) mealindeki ayetin son kısmı iktibas edilmiştir. *Halaktehu min tîn* terkibi tamamen Arapça olup onu çamurdan veya topraktan yarattın manasındadır. *Gurur* ve *mizaç* kelimeleri de Türkçede kullanılan manalarıyla kullanılmıştır.

Tamamen Arapça Olan Beyitler

Arapça kelimelerin bazen tüm beyit şeklinde de karşımıza çıktığı görülür. Şair Lutfî’ye ait olan aşağıdaki beyitte Efendimiz (s.a.v) tamamen Arapça kelimelerle methodilmiştir.

“*Sultan-ı memâlik-i hakikat*
Bürhân-ı mesâlik-i tarikat” (Tanyıldız, 2013: 36).

Mısralarında Efendimizin (s.a.v) hakikat mülkünün sultanı ve Allah’a ulaşmanın yollarına vakıf olup kendisinin de bunun delili olduğu ifade edilmiştir. Beyitte tüm kelimelerin Arapça olduğu ancak terkip üslubunun Farsça olduğu görülmektedir. Sultan bir devletin lideri veya kâinatın yaratıcısı Allah veya beyitte olduğu gibi gerçekliğin yegâne mümessili Peygamberimize atfen kullanılmıştır. *Memâlik*² kelimesi gerçekte memleketler (devletler) manasında iken burada mülk olarak kullanılmış ve kısmi bir anlam değişimine uğramıştır. *Hakikat* gerçek olan, *bürhân* kanıt, beyitte lider manasıyla kullanılarak anlam genişlemesine uğramıştır. *Mesâlik* geçilecek yollar, *tarikat* yol, yöntem manasında kullanılmıştır.

Sultan Abdülhamid’in methodilip kendisine dualar okunduğu Alî Emîrî Efendî’nin (ö.1924) *Levâmi’ el-Hamîdiye*’sinden alınan aşağıdaki beyitlerde Arapçada okunan dualar tamamen iktibas yoluyla şiire beyit olarak seçilmiştir. (Alî Emîrî, 32-33).

“*Veffeka’l-llâhu cemî’a mâ yeşe-u mâ yedûm*
Yessere’l-llâhu karîben mâ yuhîbbu mâ yurîd”³
“*Hellede’l-llâhu ve ebkâh-u ile yevmil kıyâm*
Ammere’l-llâhu ve kavvâh-u ile yevmil ve’îd”⁴

Aruz Kalıbının Beyitlere Uydurulması ve Kafiyeğin Sağlanması

Arapça kelimelerin şiirde kullanılmasının bir diğer sebebi de aruz kalıbının Divan şiirine uyarlanmasıyla ilgilidir. Aruz kalıbının şiire tam uydurulabilmesi için çoğu mısradaki Türkçe karşılığı olan kelimelerin dahi yerine ya Arapça ya da Farsça kelimelerin kullanıldığı görülür.

“Öyle *mu’tâd* olubam âteş-i *hicrânuna* kim
Görmesem yandurur *elbette* meni *hicrânı*” (Solmaz, 2004: 43).

Beytinde aruzun “*Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün*” kalıbı kullanılmıştır. Gazelde vezin gereği *mu’tâd*, *hicrânuna* kelimelerinin yerine Türkçe alışılmış ve ayrılık kelimelerinin kullanılmasına imkân yoktur. Günümüzde bilinen bu kelimelerin kullanılması hâlinde aruz kalıbında sağlanan uyumun tamamen bozulacağını görürüz. *Mu’tâd* alışılmış, *hicrân* ayrılık, *elbette* ise kesinlikle manasında kullanılmıştır. *Hicrân* kelimesi “*un*” aitlik eki, “*a*” yönelme hâl eki ve “*ı*” belirtme hâl ekiyle birlikte kullanılmıştır.

² Memalik; bu kelimenin tekili *memleke* olup (devlet), çoğulu *memâlik* (devletler)dir.

³ “Allah onu yaşadığı müddetçe istediği her şeyi erdirsin
Allah onu yakında sevdiğilerine ve istediklerine erdirsin”

⁴ “Allah onu kıyamet gününe kadar ebedi ve baki kılsın
Allah ona vad edilen güne kadar ömür ve güç versin”

“*Müheyyâ oldı meclis sâkıyâ peymâneler dönsün*
Bu bezm-i ruh-bahşûn şevkine mestâneler dönsün” (Doğan, 2013: 41).

Şair Bâkî'ye (ö.1600) ait olan yukarıdaki beyitte “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*” kalıbı kullanılmış olup herhangi bir kelimenin değiştirilmesi hâlinde kalıbın uygulanmasının mümkün olmayacağını görürüz. Örneğin “*müheyyâ*” kelimesinin yerine “*hazır olmak*” kelimesini kullandığımızda hem musiki hem de kalıp açısından bir kırılmaya yol açacağını rahatça görürüz. *Müheyyâ* hazır olmak, *meclis* toplanılan yer, *sâkı* şarabı sunan kişi, *ruh* Türkçede bilinen manasıyla, *şevk* özlem manasında kullanılmıştır. Bâkî beytinde eğlence meclisinin hazır olduğunu ve şarabı sunan kişiye kadehleri dağıtması gerektiğini söyler. Ayrıca ruhen kendinden geçmiş olanların artık raksa kalkmaları gerektiğini ekleyerek beytini tamamlar.

“*Muntazır oldı vasluna hasret ü derdi çoh gönül*
Hoş degül anı yandurub va'de-i intizâre gel” (Doğan, 2013: 193).

XIV. yüzyılda yaşamış şair Nesmi'ye ait olan beyitlerde “*Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilün Mefâ'ilün*” kalıbı kullanılmış olup bahsi geçen kelimelerin değiştirilmesi hâlinde hem kalıbın hem de beyitteki musiki havanın ortadan kalkacağını görürüz. Nesimi beytinde gönlün beklemekle derde ve hasrete garkolduğunu, bunun kendisini helak ettiğini, sevgilinin sözleşilmiş zamanda gelmesi gerektiğini ifade eder. *Muntazır* bekleyen, *vasıl* kavuşmak, *hasret* büyük özlem, *va'de* kararlaştırılan an, *intizâr* bekleyiş manasında kullanılmıştır. Görüldüğü üzere terkipler Farsça bir üslupla yapılmıştır.

Divan edebiyatının asli unsurlarından olan Kuran, hadis ve sünnetin de Divan şiirinde kelime seçimini azami derecede etkilediğini görürüz. İnanca bağlı coğrafi adlar da kelime seçiminde önemli bir rol oynarken, aşağıdaki beyitte inanç ve coğrafi şartlar karşımıza çıkıyor.

“*Gözi yaşlu gider dâ'im Necâfi kûy-ı cânâna*
Tarîk-ı Ka'be müşkildür kamu yirlerde âb olmaz” (Solmaz, 2004: 48).

Necâfi, sevgilinin mahallesine daima gözü yaşlı olarak gider, çünkü Kâbe yolları çetindir, her yerde su bulunmaz. Beyitte *dâ'im* devamlı, *tarîk-ı Ka'be* Kâbe yolu, *müşkil* çetin ve zor manasında kullanılmıştır. Yine bu kelimelerin değiştirilmesi şiirde hem musiki hem de kalıp açısından bazı özelliklerin kaybedilmesine sebep olacaktır.

Aşağıdaki beyitte de kalıbın ve ahengin sağlanması için Arapça kelimeler kullanılmıştır.

“*Cevrine mu'tâd olan bûy-ı vefâ kmaz recâ*
Hârdan havf iden olmaz tâlib-i sevda-yı gül” (Mermer, 2009: 207).

Senin eziyetine alışmış olan, vefa kokusu istemez, nitekim dikenden korkusu olan da gülün sevdasına talip olmaz. Beyitte *cevr* eziyet, sıkıntı manasında, *mu'tâd* alışmış, *vefa* bağlılık, *recâ* arzu, *havf* korku, *tâlib* isteyen, *sevda* kara olan şey olup “د، و، س” harflerinden türemiştir. Beyitte ise tutku manasında kullanılmıştır. “*Bûy-ı vefâ ve tâlib-i sevda-yı*” terkipleri de Farsça dil kurallarına göre yapılmıştır.

Klasik Türk şiirinin can çekiştiği son dönmelerde dahi şiirin göz için mi yoksa kulak için mi yazılması gerektiği tartışması da Arapça kelimeler üzerinden gerçekleşir. Türk edebiyatında

“Abes-Muktebes Tartışması” olarak bilinen bu meşhur tartışma şiirde ve genel olarak edebî zevk anlayışında büyük ayrışmaların oluşmasına sebep olur.

“**Zerre-i nurundan iken muktebes**

Mihr ü mehe bakmak abes” (Korkmaz, 2009: 136).

Tartışmaya konu olan kelimeler, güzelliğini başkasından alan manasına gelen *muktebes* kelimesinin sonundaki harfin normal س ve oyalanma, boş vakit geçirmek manasında olan *abes* kelimesinin sonundaki harfin ise peltek ث ile yazılmasıdır. Bunun neticesinde, şiiri yazan Hasan Asaf’a yapılan kafiyeyi bilmediği yönündeki suçlamalar “*eski-yeni*” şiir taraftarlarının oluşmasına ve şiddetli tartışmaların cereyan etmesine sebep olmuştur. *Zerre-i nurun*, güzelliğinin çok azı manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla ay ve güneş parlaklıklarını, güzelliklerini senin güzelliğinin küçücük bir kısmından almışken, onlara bakmanın, esas olan sevdiğinin güzelliği varken, boş bir uğraş olduğu ifade edilmiştir.

Modern Şiirden Örnekler

Türk edebiyatında Tanzimat döneminin en önemli kasidelerinden biri olan şair Namık Kemal’in “*Hürriyet Kasidesi*”ndeki Arapça kelimeler çıkartıldığı takdirde kasidenin anlam bütünlüğünün ciddi bir şekilde zedeleneceği aşikârdır. Arapça kelimelerin Türk şiirinde bu denli bir otoriteye sahip olması asırlar boyu birlikte yaşanmışlığın ve kültür alışverişinin bir neticesidir. Şüphesiz bu kelimeler artık birer Türkçe kelime özelliğindedir. Yaklaşık on asırdır kullanılan bu kelime ve ibareleri dışlamak kültür yıkımından başka bir şey değildir. Aşağıda **bold** olarak gösterdiğimiz kelimeler Arapça kökenli kelimelerdir.

“**Mefâ’ülün Mefâ’ülün Mefâ’ülün Mefâ’ülün**”

Görüp **ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten**
Çekildik **izzet ü ikbal** ile **bâb-ı hükûmetten**
Usanmaz kendini **insan** bilenler **halka hizmetten**
Mürüvvet-mend olan **mazluma** el çekmez **iânetten**
Hakîr olduysa **millet**, **şânına noksan** gelir sanma
Yere düşmekle **cevher**, **sâkıt** olmaz **kadr-ü kıymetten**
Vücûdun kim **hamir-i mâyesi hâk-i vatandandır**
Ne **gâm râh-ı vatan**da **hak** olursa **cevr ü mihnetten**.
Muini zâlimin dünyada erbâb-ı denaettir
Köpektir **zevk** alan, **sayyâd-ı bi-insâfa hizmetten**
Hemen bir **feyz-i bâkî terk** eder bir **zevk-i fânîye**
Hayatın **kadrini âli** bilenler, **hüsn-i şöhretten**.
Nedendir **halkta tul-i hayata** bunca **rağbetler**
Nedir **insana** bilmem **menfaat hıfz-ı emanetten**.
Cihanda kendini her **ferdden** alçak görür ol kim
Utanmaz kendi **nefsinden** de **ar** eyler **melametten**
Felekten intikam almak, demektir **ehl-i idrâke**
Edip **tezyid-i gayret müstefid** olmak **nedâmetten**
Durup **ahkâm-ı nusret ittihâd-ı kalb-i millette**
Çıkar **âsâr-ı rahmet**, **ihtilaf-ı rey-i ümmetten**
Eder **tedvîr-i âlem** bir **mekînin kuvve-i azmi**

⁵ Erbâb: Burada “kişiler” manasında kullanılmıştır, aslı rabbin çoğu olan “rabler” dir.

Cihân titrer **sebât-ı pâ-yı erbâb-ı metânetten**
Kaza her feyzini her **lutfunu** bir vakt için saklar
Fütur etme sakın **milletteki za'f u betaetten**
 Değildir şîr-i der-zencîre **töhmet acz-i akdamı**
Felekte baht utansın **bi-nasib- erbab-ı himmetten**
Ziya dûr ise evc-i **rif'atinden iztirâridir**
Hicâb⁶ etsin **tabiat** yerde kalmış **kabiliyetten**
 Biz ol **nesl-i kerîm-i düde-i Osmaniyânız** kim
Muhammerdir serâpâ **mâyemiz hûn-ı hamiyetten**
 Biz ol **âl-i himem erbâb-ı cidd ü içtîhâdız** kim
 Cihangirâne bir **devlet** çıkardık bir **aşiretten**
 Biz ol **ulvi-nihâdânız** ki **meydân-ı hamiyette**
 Bize **hâk-i mezar ehven** gelir **hâk-i mezelletten**
 Ne **gam pür âteş-i hevl** olsa da **gavgâ-yı hürriyet**
 Kaçar mı merd olan bir can için **meydân-ı gayretten**
 Kemend-i can-güdâz-ı ejder-i **kahr** olsa **cellâdın**
Müreccahtır yine bin **kerre zencîr-i esâretten**
Felek her türlü **esbâb-ı cefasın** toplasın gelsin
 Dönersem **kahbeyim millet** yolunda bir **azîmetten**
 Anılsın **mesleğimde** çektiğim **cevr ü meşakkatler**
 Ki **ednâ zevki âlâdır vezâretten sadâretten**
Vatan bir **bî-vefâ nâzende-i tannâza** dönmüş kim
 Ayırmaz **sâdikân-ı aşkını âlâm-ı gurbetten**
Müberrâyım **recâ vü havfdan indimde âlidir**
Vazifem menfaatten hakkım agrâz-ı hükümetten
 Civânmerdân-ı **milletle** hazer **gavgâdan ey bidâd**
 Erir **şemşîr-i zulmün âteş-i hûn-ı hamiyetten**
 Ne **mümkün zulm** ile **bidâd** ile **imhâ-yı hürriyet**
 Çalış **idrâki** kaldır **muktedirsen âdemiyetten**
 Gönülde **cevher-i elmâsa** benzer **cevher-i gayret**
 Ezilmez **şiddet-i tazyikten te'sir-i sıkletten**
 Ne **efsunkâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet**
Esîr-i aşkın olduk gerçi **kurtulduk esâretten**
 Senindir şimdi **cezb-i kalbe kudret setr-i hüsn** etme
Cemâlin ta ebed dûr olmasın **enzâr-ı ümmetten**
 Ne **yâr-ı cân imişsin ah ey ümmid-i istikbâl**
 Cihânı **sensin azad** eyleyen bin **ye's ü mihnetten**
 Senindir **devr-i devlet hükmünü dünyaya infâz** et
 Hüdâ **ikbâlini hıfzylesin hür türlü âfetten**
Kilâb-ı zulme kaldı **gezdiğin nâzende sahrûlar**
 Uyan **ey yâreli şîr-i jeyân bu hâb-ı gafletten** (Kaplan, 1999: 37-41).

Aşağıda da Yahya Kemal Beyatlı'nın *Süleymaniye'de Bayram Sabahı* adlı şiirinin ilk iki bölümündeki Arapça ağırlıkta yabancı kelimeleri görmekteyiz. Kaplanın ifadesiyle "O kelimeler çıkarılınca Yahya Kemal'in o güzelim şiiri güveler tarafından yenilmiş gibi olmuyor mu?" Şiirin geneline bakıldığında Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe ilgi, iyelik ve hâl ekleriyle birlikte kullanıldığını görmekteyiz.

⁶ Hicâb: Şiirde utanmak masında kullanılmıştır, aslı "örtü" dür.

“Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün”

Artarak gönlümün aydınlığı her *saniyede*⁷
Bir *mehâbetli sabah* oldu *Süleymâniye`de*
Kendi gök *kubbemiz* altında bu bayram *saati*,
Dokuz *asrında* bütün *halkı*, bütün *memleketi*
Yer yer *aksettiriyor mavileşen manzaradan*,
Kalkıyor tozlu *zaman perdesi* her *an* aradan.
Gecenin bitmeye yüz tuttuğu *andan* beridir,
Duyulan gökte kanat, yerde ayak *sesleridir*.
Bir geliş var! Ne *mübârek*, ne *garîb âlem* bu!
Hava boydan boya binlerce *hayâletle* dolu...
Her *ufuktan* bu geliş *eski seferlendendir*;
O *seferlerle* açılmış nice yerlendendir.
Bu *sükûnette* karıştıkça karanlıkla ışık
Yürüyor, durmadan, *insan* ve *hayâlet* karışık;
Kimi gökten, kimi yerden *üşüşüp her kapıya*,
Giriyor, birbiri ardınca, *ilâhî* yapıya.
Tanrının *mâbedi* her bir tarafından doluyor,
Bu *saatlerde Süleymâniye târih* oluyor.
Ordu-*milletlerin* en çok *döğüşen*, en *sarpı*
Adamış *sevdiği Allah`ına* bir böyle yapı.
En güzel *mâbedi* olsun diye en son *dînin*
Budur öz *şekli hayâl ettiği mîmârînin*. (Kaplan, 2006: 213-214).

Bu şekilde bir dilin esas metinlerine yapı taşı olmuş kelimeler, toplumun öz değerleriyle birleşip mükemmel bir harmanı oluşturarak var olan kültürün yansıtıcısı olmuştur. Bu kelimeler kökleri ve yapıları bakımından yabancı olmakla birlikte yüzyıllardır bir toplumun kullandığı unsurlar şeklinde dilde yerini bulmuş ve artık Türkçeleşerek, dilin asli uzuvları hâline gelmiştir.

SONUÇ

Divan edebiyatı gerek muhit gerek kültür çeşitliliği bağlamında farklılıkları bir potada eritebilmeyi başararak, İslami figürler çerçevesinde gelişmiş ve tekâmülünü bu minvalde sürdürüp çok kültürlülüğü aksettiren imparatorluğun yegâne sanat dili olmuştur. Bu bakış açısıyla Divan edebiyatı şairleri, his ve fikirlerini münferitlikten ziyade çoğulculuğu temsil eden bir üslupla birlikte özel bir sanat dilini vücuda getiren iç dünyalarını, sonraları da tasavvufun etkisiyle ilahi aşkı, hakikat gerçeğini emsalsiz bir vechle aksettiren maddi manevi aşkla asırlardır yoğrulmuş cevher niteliğinde olan kelime, remiz, deyim, hikmetli sözler ile atasözleri gibi kalıpları kullanarak beyitlere yansıtılmışlardır.

Divan edebiyatı farklılıkların birleştirildiği bir mozaik taşı vasfında olmakla birlikte kendine has özellikleriyle dikkati çeker. Buna rağmen mütevazılığından hiç bir zaman ödün vermeden oluşumunu tamamlayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu edebiyatın oluşum coğrafyası, halkaların ilişkileri, savaşlar, anlatılar, dini inanç ve mezhep, kültür farklılığı, yaşam tarzı gibi unsurlar edebiyatın dilini renklilik çerçevesinde bir hayli etkilemiştir. Özellikle beslendiği kaynaklara baktığımızda bu çeşitliliğin kaçınılmaz olduğunu ve bunun Divan edebiyatı için özel bir nitelik olduğunu görmekte zorlanmayız. Kur’an ayetleri ve hadisler, tefsir, kelam, hadis, fıkıh

⁷ Saniyede, Süleymaniye’de, manzaradan, sükûnette, ufukta vb, bulunma ve ayrılma hâl ekleri kullanılmıştır. Mimariyle, hayaletle kelimelerinde “ile” vasıta eki kullanılmış, mimarinin, vatanın gibi kelimelerde de “nin- in” tamlayan eki kullanılmıştır.

gibi dini bilgilerin yoğun olduğu dallar, tarihi olaylar, Firdevsi'nin *Şehname*'si, Allah'a tasavvuf yoluyla ulaşma düşüncesi, evliyaların kerametleri, tarikatlar, dönemin ilim dalları, gelenek ve görenekler, atasözleri, deyimler ve hikmetli sözler Divan edebiyatının beslendiği ana kaynaklardır.

Yukarıda belirtilen unsurların tamamı Divan şiirinin sadece fikri altyapısını değil aynı zamanda dilinin de şekillenmesinde etken rol oynayarak derin bir karışımı ihtiva eden özel bir dilin oluşmasına vasıta olmuştur. Divan şiiri dilinin Arapça kelimeler, Farsça terkipler ve Türkçe fiillerden oluştuğunu işin ehli olan herkes çok iyi bilir. Bu çalışmada Divan şiirinde Arapça kelimelerin varlığından ziyade bu kelimelerin anlamsal değeri ve dil bilgisi bağlamında kullanım şekli üzerinde durulmuştur. Divan şiirine Arapça kelimelerin geçişi farklı yollarla gerçekleşmiş olup bazen anlam daralmasına veya kaymasına uğradığını bazen de anlam genişlemesine sahne olduğunu farklı temaları işleyen beyitler üzerinden tahlil ederek söz konusu kelimelerin anlamsal değerini yansıtmaya çalıştık. Arapça kelimelerin kullanım üslubuna baktığımızda bir kısmının Arapçada olduğu gibi kullanıldığını bir kısmının da Farsça kelime ve eklerle tamlama oluşturularak kullanıldığını diğer bir kısmının da Türkçe ve Farsça şahıs eklerini alarak kullanıldığını tespit ettik. Özellikle Farsça kelimelerle kullanılan Arapça kelimelerin daha çok Fars edebiyatı üzerinden Divan şiirine geçtiğini belirtmekte fayda vardır.

Arapça kelimelerin Divan şiirinde yer bulmasının sebeplerine genel olarak değinmekle beraber, bunun dışında şiirin iç ve dış yapısıyla ilgili sebeplerin de varlığı söz konusudur. Belirli bahirlerden oluşan aruz kalıbının Türk şiirine uygulanması, kafiye ve redif, nazım şekli ve nazım türü, nazirecilik geleneği, şairin meslekî konumu ve sosyal statüsü ile şiirin sunulduğu kişinin sosyal statüsü, inanç sistemi, şiirde musiki ve iç ahenk, mesajın iletilme tarzı, Hz. Peygamber ve Ehli Beyt sevgisi, kültürel mozaik, birikim, coğrafi konum, bakış açısı, Arapçanın esnekliği, şairin zevk anlayışı ve dil bilgisi gibi unsurları sayabiliriz. Bazılarının iddia ettiği gibi Arapça kelimelerin Osmanlı şiirinde varlığı bir zaaf değil bilakis geniş kültür çeşitliliği içinde tekâmül etmiş olan bu edebiyatın zenginliğidir. Divan şiirinde kullanılan Arapça kelimelerin çoğunun günümüz modern Türk şiirinde de kullanıldığını görürüz. Bu kelimelerin Türkçe olmadıklarını ve hatta ayıklanması gerektiğini ifade etmek, itinalı ve yüksek bir zevkle örülen bin yıllık kültür birikimin katli olsa gerek. Bu kelimeler Türkçenin ruhuyla izdivaç ederek toplumun ekseriyetine nüfuz etmiş dilin asli unsurlarındandır.

KAYNAKÇA

Ak, M. (2009). *Türk İslam Edebiyatında Aşere-i Mübeşşere*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, A. (2013). Ahmed Cahidi ve Divanı. *Akademik Bakış Dergisi*. S.36, s.1-21.

Aksu, A. (2009). Mevlana'nın Mesnevisi'nde Dört Halife. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), s.19-41.

Batıslam, H. D. (2003). Divan şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm. *Türkoloji Dergisi*, C. 9, S.34, s.186-189.

Çavuşoğlu, M. (1983). *Yahya Bey ve Divanından Örnekler*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Demirayak K. (2014). *Arap Edebiyatı Tarihi I - Cahiliye Dönemi*. Konya: Fenomen Yayınları.

Develioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, A. (2013). *Aruz Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Efendî, Alî Emîrî, *Levâmi'el-Hamîdiyye*, Toronto Üniversitesi Kütüphanesi-Nüshası: PL 248/E44L4 (Orijinal, el yazması nüsha).

Erkal, A. (2009). Divan şiirinde Şebistan-ı Hayal Tarzı Üzerine. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 41, s.35-45.

Gölpınarlı, A. (2006). *Fuzûlî Divânı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Gözütok, A. (2000). Divan şiirinin Dil Yönünden Bazı Özellikleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.14, s.1-3.

Işınsoy İ. T. (2002). *Divan şiirinde Fahriye*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi.

İz, F. (2016). *Eski Türk Edebiyatında Nazım*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kanar, M. (2015). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.

Kaplan, M. (1999). *Şiir Tahlilleri, "Tanzimat'tan Cumhuriyete"*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kaplan, M. (2006). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kemikli, B. (2015). *Türk İslam Edebiyatı*. Bursa: Emin Yayınları.

Korkmaz, R. (2009). *Yeni Türk Edebiyatı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Kurnaz, C. (2012). *Hayali Bey Divanının Tahlili*. İstanbul: Kurgan Edebiyat Yayınları.

Kurt, A. (2015). Türk Edebiyatında Çehar Yâr-i Güzin Abdi'nin Fezail-i Hülefa-i Raşidin ve Hasail-i Çehar Yar-i Güzin Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 3, s.107-126.

Levend, A. S. (2015a). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Levend, A. S. (2015b). *Divan Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Macit, M. – Ömür, C. – Ozan, Y. (2015). *Osmanlı Nazmı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Mengi, M. (2010). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.

Mermer, A. (2009). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Özmen, A. (2015). *Nâbî'nin Siyer-i Veysi'ye Yazdığı Zeyiller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Diyarbakır*: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Pala, İ. (2011). *Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Solmaz, S. (2004). Divan şiirinde Kelime Seçimini Etkileyen Faktörler. *Türkiye Araştırmaları Dergisi*. S.15, s.39-51.

Solmaz, S. (2005). Divan şiirinde Sefer, *Türkiye Araştırmaları Dergisi*. S.17, s.133-145.

Şenödeyici, Ö. (Ed.). (2015). *Osmanlı Edebî Metinleri Anlama Kılavuzu*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Tanyıldız, A. (2013). *Tuhfe-yi Lutfi*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.

Tanyıldız, A. (2016). Fuzûlî'nin Hadîkatu's-su'adâsı Üzerine Notlar. *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi, Prof Abdülkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı*, S.3, s.139-155.

Tarlan, A. N. (1981). *Edebiyat Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tarlan, A. N. (1992). *Necatî Beg Divanı*. Türk Klasikleri. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yıldırım, K. (2013). Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mülemma. *Mülemma Dergisi*. C. 1, s. 6-11.

Yüksel, F. (2010). *Mihaloğlu Ali Bey Gazavat-namesindeki Kıssa ve Telmihler Üzerine Bir İnceleme*". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EK
Divan Edebiyatı Şiirinde Sıkça Kullanılan
Bazı Arapça Kelimeler⁸

(A)

Abes: Kötü, yanlış davranış
Abd: Köle
Ayş: Neşeli olma hâli, yaşamak
Aduv: Düşman
Adil: Adaletli
Âlem: İnsanlar, dünya
Âlim: Bilgili uyanık
Ayan: Açık, meydanda
Ahar: Diğer
Ahir: Son
Ahfad: Oğullar
Andalip: Bülbül (kuş türü)
Acem: Arap olmayan, İranlı
Âli: Önemli, yüksek
Ahkâm: Hükümler
Azade: Hür, serbest
Azad: Hür
Azim: Yüce, büyük
Azimet: Dayanma gücü
Ataullah: Allah vergisi
Aşk: Delicesine sevgi
Avdet: Deri dönüş

(B)

Bahr-ı safa: Safa denizi: (Farsça üslubuyla
terkip edilerek kullanılmış)
Baki: Beka, devamlı
Bihablil veriyd: Şah damar
Baht: Talih, kader, kısmet
Bahr: Deniz
Beyt'ül atik: Eski ev, Kâbe
Bi-vefa: Vefasız (Farsça olumsuz ekiyle
kullanılmış)
Bela: Dert, sıkıntı
Beşer: İnsan
Batın: İç, öz
Bahr: Deniz
Bülbülü ra'na: Bülbül sesli (Farsça bir
kelimeyle terkip şeklinde kullanılmış)
Bürhan: Yol, işaret

(C)

Cemal: Güzellik
Cevval: Koşan, dolaşan, hareketli
Cife: Leş, pislik
Cenk u cidal: Savaş, kavga (Farsça bir terkip

çinde kullanılmış)
Cari: Cereyan eden, hareketli

(D)

Darü'l karar: Karar yeri
Daim: Kalıcı, sürekli
Dar-u ukba: Baki âlem, ahiret
Defteri uşşak: Âşıkların defteri (Farsça bir
terkip içinde kullanılmış)
Deha-i kutsi: Dini deha, dinde aşırı bilgili
Derk: Bir şeyin esasını anlamak
Dû âlem: İki âlem (Farsça bir terkip içinde
kullanılmış).

(E)

Etfal: Çocuk
Enver: Çok parlak çok nurlu
Ezhar: Çiçekler
Ensar: Yardım eden, Medine halkı
Erihna: Bizi rahattır
Erina: Bize göster
Ezvak: Zevkler
Esir: Esir olan (Herhangi bir şeye aşırı
tutkun veya savaşta yakalanmış kişi)
Eflak: Gökyüzü, gezegenler
Enhar-ı aşk: Aşk nehri (Farsça bir üslupla
kullanılmış)
Eyyam: Günler, zaman
Esmâ: İsimler
Ebhar: Denizler
Ebna-i Âdem: İnsanlar
Envar: Aydınlıklar
Enhar: Nehirler
Elvan: Renkler
Enzar: Bakışlar
Erbab: İnsanlar

(F)

Feta: Çocuk
Ferd: Yalnız, kişi
Fani: Ölümlü
Fahri âlem: Âlemin iftihar ettiği. Hz.
Muhammed (s.a.v)
Firkat: Dostlardan ayrılmak
Firak: Ayrılık, ayrılma
Felekler: Gökyüzü, gezegenler
Fakr u fahr: Fakirlikle iftihar etmek
Fariğ: Vazgeçmiş, çekilmiş, boş

(G/Ġ)

Ganem (Ġanem): Koyun
Gurap (Ġuraba): Karga
Gufran (Ġufrân): Affetme, merhamet etmek
Gül-i sahra: Çöl gülü (Farsça bir terkipler
kullanılmış)
Gaflet: Yolunu şaşırma

⁸ **Not:** Belirtilmiş olan kelimelerin bir kısmı tek başına kullanılmışken; diğer bir kısmı da Farsça terkipler şeklinde kullanılmıştır. Tek başlarına kullanılan kelimelerin çoğu asıl manalarını korumuştur. Ayrıca belirtilmiş olan kelimeler, Divan şiirinde yer bulmuş Arapça kelimelerin sadece küçük bir kısmıdır.

Ğani: Zengin

(H)

Hayye ale'l-felah: Haydi kurtuluşa

Haşru neşir: Mahşer günü

Hak: Allah

Hakir: Kötü olan, günahkâr

Hicap: Örtü, utanmak

(İ)

İtir: Koku

Ikra: Oku

İbadullah: Allah'ın kulları

İdrak: Anlayış

İkbal: Gelecek

İnkisar: Kırılma

İ'naf: sertlik göstermek

İ'net: Yardımcı, yardım etmek

İcmal: Kısaltma, özetleme

İt'am: Yedirmek, yemek

İştiyak: Özlemek

İstihal: Bir şeye layık olmak

İfşa: Açıklamak, hakikati söylemek

İstidat: Kabiliyet

İsmi pakin: Temiz isim (Farsça bir terkiplerle kullanılmış)

(K)

Kaf-ı kanaat: Kanaat dağı(Farsça bir terkiplerle kullanılmış)

Kil-ü kal: Dedi kodu

Karun: Musa (a.s.) zamanında yaşamış zengin biri

Mu'tad: Alışmış

Muktebes: Gücünü, güzelliğini bir yerden almak

Mübtela: Alışmış, aşırı

Mürüvet: Yiğitlik

Müstefid: Yararlanan kişi

Münevver: Nurlanmış

Münharif: Yanlış olan, yanlış yol

Müselli: Vakti hoş tutan, eğlenceli

Men reani: Beni gören

Müşkil: Sorun

Müştak: Özleyen

Mündemiç: Uyumlu

Mecellet: Kitaplar, mecmualar

Mislü: Benzer, onun gibi

Meşekkat: Zorluk/lar

Müştâki cemâlin: Cemalini özleyen

Müştak: İştiyaklı, özleyen

Men arefe nefsehu: Nefsini bilen

Miftahu'l kalb: Kalbin anahtarı

Mihrab: Yönelinen yer

Mir'at-ı zat: Kişinin aynası (Farsça terkiplerle kullanılmış)

Katre: Damla

Kenzi mahfi: Gizli hazine

Kerremna: Mükerrerrem kıldık

Küllü nefsin: Her nefis

Kuşe-i vahdet: Vahdet köşesi (Farsça bir terkiplerle kullanılmış)

(L)

Layezal: Sonsuz

Lâ mekân: Mekâmı olmayan

Leylü nehar: Gece gündüz

Levlake levlak: Eğer sen olmasaydın

Lenterani: Sen beni göremezsin

Libas: Elbise, örtü

(M)

Mahbub: Sevilen

Maşuk: Aşık olunan, sevilen

Mahles: Bir kimsenin ikinci adı

Makber: Kabir

Mevla: Efendi

Memalik: Topraklar, vatan

Mazharı gufran: Affedilme, merhamete nail olma (Farsça üslupla kullanılmış)

Mutabık: Uygun olmak

Mutadil: Orta

Muallak: Bağlı olan, asılı

Mekân: Yer

Melezzet: Lezzetli

Mureccah: Tercik edilen

Muhammer: Mayalanmış

Muin: Yardımcı

Musibet: Büyük bela

(N)

Nakatullah: Allah'ın devesi

Nefha: Güzel koku

Necip: Soyu temiz, asil

Nedamet: Tezyid

Nüzhe: Eğlence

Nikap: Peçe yüz örtüsü

Nur-u veçhinden: Yüzünün nurundan

(Farsça terkiplerle üslubu ve Türkçe eklerle)

(R)

Rakip: Düşman

Rahmi: Rahmete mensup, rahmetle

Raih: Giden, yolcu

Raiha: Koku

Rif'at: Yükseklik, yücelik

Rücu: Geri dönmek

Rücu-u illallah: Allah'a dönmek

(S/Ş)

Sala: Minarelerde okunan salâvat

Safa: Saflık, berraklık
Saki: Su veren, su dağıtan
Sahra: Çöl
Sahih: Gerçek olan
Sadık: Gerçek dost, doğru söyleyen
Sehâ: El açıklığı, cömertlik
Sübhan: Allah
Seher: Tan yeri ağarmadan biraz evvelki vakit, sabah namazı vakti
Sukut: Düşmek
Sükût: Susmak
Subha: Seher vakti
Sıbğatullah: Allah'ın boyası
Subh: Sabah vakti
Sayf: Yaz
Sirkat: Çalıntı
Şita: Kış
Sefer: Yolculuk
Şems: Güneş
Şu'le: Alev, ateş
Şems-i aşk: Aşk güneşi
Şems-i hakikat: Hakikat güneşi
Şem': Mum

(T)

Tarik: Yol, yöntem
Tarikat: Sistem, grup
Taam: Yemek
Tafsil: Ayrıntılı
Taht-ı dil: Gönül yeri, kalp
Tahmis: Ateşte kızdırma, kavurma
Teselli: İyi vakit geçirmek
Teshil: Kolaylaştırmak
Tezyid: Arttırmak
Tuhfe: Hediye

Tercüman-ı aşk: Aşk tercümanı
Teğafül: Gaflet
Teğazzul: Sevgiliye güzel sözler söylemek
Tefahur: Övünç, övünme, iftihar
Tekevvün: Varolmak
Töhmet: Suç
Tığ-i tevhid: Tevhid kılıcı (Farsça terkip içinde kullanılmış)

(U)

Ulvi: Yüksek olan, kıymetli
Ulü'l-bab: Anlayışlı insanlar
Umur: İşler
Ufk/Ufuk: Geniş fikir, uzak, derin

(V)

Vasıl: Ulaşan
Visal: Ulaşma, buluşma
Venefahtü: Ona ruhumdan üfledim
Vefa: Güzeli unutmayan
Vefi: Sadık olan
Vezalet: Bakanlık
Vuzu': Abdest
Vuslat: Buluşmak

(Z)

Zaikü'l mevt: Ölümü tadacak olan
Zahir: Görünen
Zahid: Sofu, sürekli ibadet eden
Zahire: Ekmek, su
Zerrat: Zerreler
Zeval: Sona ermek
Zevk: Hoşnutluk
Ziyan: Zarar